

СОЛОНҢЫ

№ 1049

УНО до ОК ВАКСМ-ның баштамы класстардың үренчиктерине белетеген журналы

САЙКЫДЫС

Соок-Таадак, Соок-Таадак,
Кайда удап калдыгар?
Соок-Таадак, Соок-Таадак,
Айылдап келзеер капшай.

Соок-Таадак, Соок-Таадак,
Янғы-жылды экелзеер.
Сүүндирерис бис оны,
Кычырарыс үлгерлер.

Ончо балдар бис мында,
Кунугат чиби-жаражай.
Эски-жыл жаныхсап,
Отуры мында унчукпай.

Колдорыстан тудужып,
Айланарыс чибини,
Бијебисле, кожонгысла
Улалтарыс сүүнчини.

Эркемен ПАЛКИН

ТИЙИНГ

Кышкы агаш
Кырутып калган.
Кара арка
Кажайып калган.

Јердин үсти
Тымык, тымык.
Эбире кырлар
Ээн, жарык.

Кенетийин
Бүр силкинет,
Кар буркурап,
Кайкалап түжет.

Өрө бийикте
Шылырт угулат.
Анда кем де
Иштенип турат.

Агаш баштай
Кем баскан?
Арканы кем
Ойгоскон?

А, кулугур!
Ол жүрү!
Тийинг, тийинг
Отуры!

1049

Гор о-Алтайская
область
И. М. И. Колыба

КӨКТИЙЕК

Тымып калган жыш. Чөйө-ө, чөйө-ө кар жаайт, будактарга чөкөмөлдү-ү конот. Аркада ап-апагаш тымык. Каа-жаа кайда да «тырс» эткен табыш аңдарды чочыдып ийет. «Кылырт-кылырт» этире жорголоп, көктийек деп кушкаш жемзеп жүрү. Кар десе чөкөмөлдү-ү жаап ла жат, жаап ла жат. Эбиреде не де көрүнбес! Бу аркадан эмеш ле ыраза — жазым жок азыш. Орө бийик учарга база жеткерлү. Не десе, оончозы боп-боро — ондонып та болбозын! Канайдар, жаңыс катап эмес, көктийек мөштөрдин чобразына «кылырт-кылырт» этире жорголоп, нени де бедреп жүргени ол. Тайга онын — төрөли, арка десе — айлы. Мында ыжык, жеткер сессе, жажына беретен уязы бар. Агаш аразында жүксу-у, мөшсү-ү жараш жыт. Көктийекке анан артык не керек. Чыккан-өскөн жери. Ол бу ла аркада санаа алынган. Оско жерлерге учуп барбаган да. Телкем тууларды көрбөгөн дө. «Сып-сып, сыр-р-р» деп кожонгын бу ла турган агаштарга сыйлап жүрген. Көктийектер үүрлежип жүрбес кылык-жандуу. Жаңыскан кар алдынан жемзери сүүр.

Чөйө-ө, чөйө-ө кар элгелет, жайналган ду-у араай чибилерге конот. Көөжү, көбү кырумызылдажып жадыры...

Көктийек кенетийин санг башка табыш укты. Болчок бажы кедес эдип, санг өрө кылчас этти. Сырангай ла онын үстинде будакка шонкор «күлүрт» эдип, талбас конды. Сапсары, кадалгак көзиле сыксылган көктийекти кезе көрди. Онон коркок тумчугын торсылдадып, кара илмектердий тырмактарын кайрап-кайрап ийди.

Көктийек бараксан коркыганына тыныш алынбай, оос ачты. Шонкор жемирик кабагын түүй согуп, талбас-тулбас калып түшти. Көктийек «сыйт-сыйт, чыйак-чыйак!» — деп ка-

лактап, октолып, сан өрө учат. Кайдан, шонкор оны эчий болды. Тымык аркада «талырт-малырт» табыш угулды. Канаттар тазырап, сүрүжет. Бат, көктийек сан өрө шунуп чыкты. Тегериде көрүнбей калды. Шонкор оны таппай, коркок тумчугын «торс-торс» этирип, ойто аркага шунуп түшти. Көктийек там ла кейтигип-кейтигип, канаттарын жууй тудуп, жайа согуп, төмөн түжүп, өрө чыгып барып жат. Акыр, кайдаар? Ол кайдан билер. Бир чочыган, бир кедерлеген. Онын санаазында: канча ла бийик, канча ла ыраак учар керек.

Баш айланар кар айланат, баратан жол до жарт эмес! Ончозы десе боп-боро, байла, кушкаштын асканы бу туру!

Учуп-учуп, учында көктийектин канаттары чылады, уйдап төмөн түшти. Бат, бу не? Жаан, жаан экче немелер, койрык-тейрик жолдор!

Кандый да сан башка жыт. Канаттардын чагы чыкты — сан төмөн, сан төмөн!

Корон соок, санаазы шак-мык эдип калды.

Оромнын ортозына түшкенин кушкаш

кайдан билзин. Школдон

жанып бараткан Учур оны

көрүп, ала койгон. Ол көктийекти койдонып,

айлына экелген. Кушкаштын шыр-

казын эмдеп, жазып алган. Баштап тарыйын көк-

тийек курсак жибей мойношкон.

Онон уулчакка үренижип, «сып, сыр-р-р!» деп эдер болгон. Бир катап, Учурдын энези айткан:

— Учур, бу тайганын кужы эмтир. Көөркий кандый кунугып жат! Тайгазын сананып, бууры түгенетен эмтир. Балам, оны жайымга божодып ий. Эбин таап, эне тайгазына жана берзин. Онын жүрегинде жайым ла кеен телкем.

Учур көктийекти тышкары чыгала, божодып ийди. Ол сүүнчилү эдип ийеле, кейтигип-кейтигип уча берди.

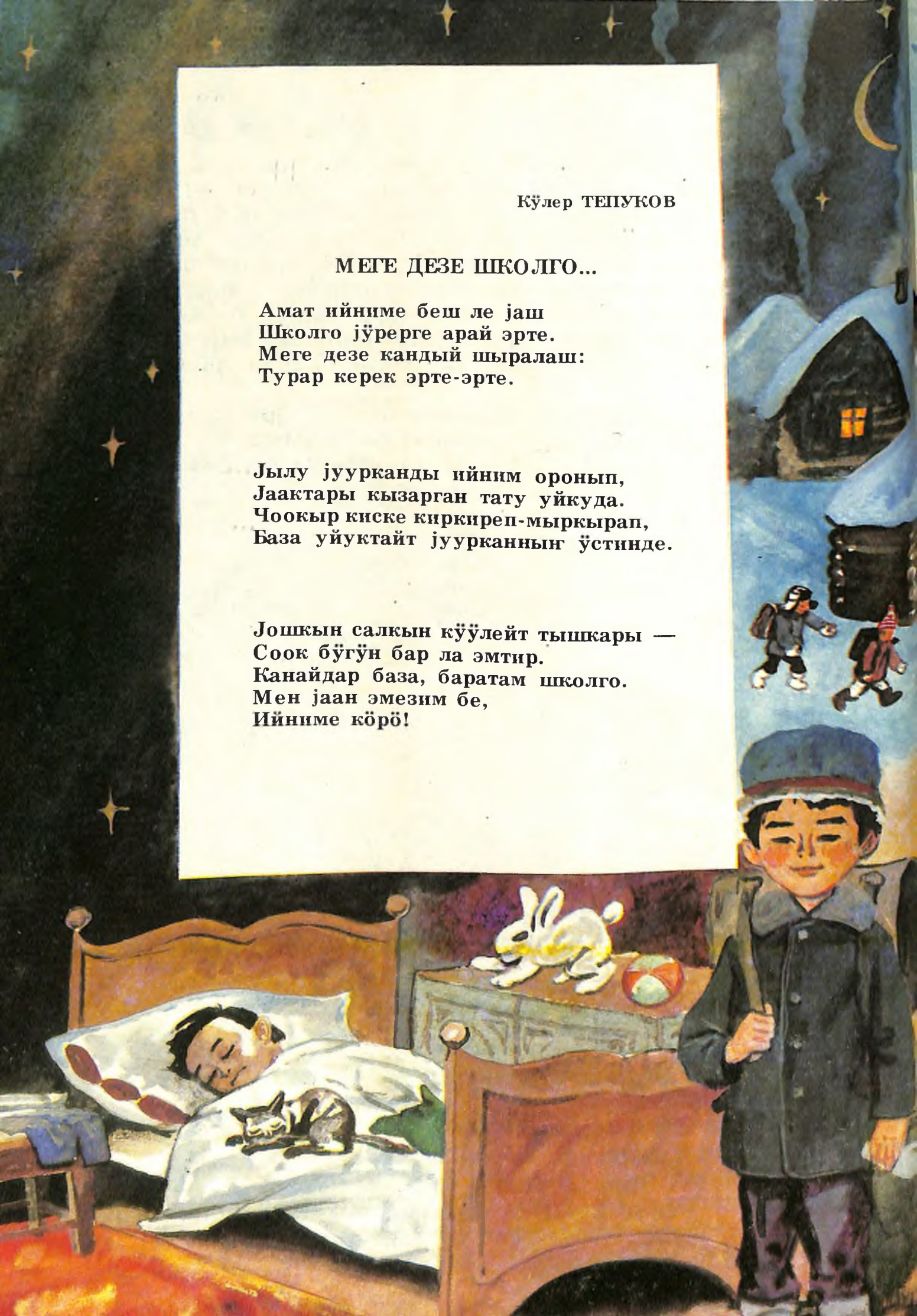
Күлөр ТЕПУКОВ

МЕГЕ ДЕЗЕ ШКОЛГО...

Амат ийниме беш ле јаш
Школго јүрерге арай эрте.
Меге дезе кандый шыралаш:
Турар керек эрте-эрте.

Јылу јуурканды ийним оронуп,
Јаактары кызарган тату уйкуда.
Чоокыр киске киркиреп-мыркырап,
База уйуктайт јуурканнын үстинде.

Јошкын салкын күүлейт тышкары —
Соок бүгүн бар ла эмтир.
Канайдар база, баратам школго.
Мен јаан эмезим бе,
Ийниме көрө!

СОЛОНҮГГА БИЧИЙДИС

ЧАНАГЫМ

Чанагым менин эмдик ат
Калыгыр, јүткимер,
Буу-тискининен бек тутпаза
Јалан јаар мантай берер.

Чанагым өрө калыды,
Чаптыксынып мени чачты.
Јымжак јерге јыгылдым,
Кайда барды чанагым?

Маркитанова Вера,
8 жаш.

МЕН — ЧАНАЧЫ

Карлу төнгичекке чыктым,
Чанамды будыма кийдим,
Тайактарыла ийдиндим,
Саг төмөн учурттым.
Эй, Тана, Учур, Јанар,
Јолдог туура барыгар!
Чанам канатгу куштый учар,
Салкынла кожо тен жарыжар.

Ерелин Эркин,
7 жаш.

КАР

Јаан ак чымылдар,
Јалы јайылган аттар,
Ак кәбү кәбөлөктөр
Ак айагга кайкалап,
Араайынан јерге түшкүлейт:
«Јол-јорыгыс божогон» — дешкилейт.

Шагина Јана,
11 жаш.

ЖАРГАНАТ

(Алтай албатынын чөрчөги)

Алтайда Жарганат деп куш журтады. Ан дезен ан эмес, куш дезен куш эмес, жаан талбак кулакту, жаан тосток көстү, тудуш жаргак канатту.

Бир катап Жарганат куштардын калан жууитан темичизиле тушташты.

— Жарганат, сен бистинг Кан-Кереде каанга калан төлөбөгөннүн бейин удап калган, эмди, байла, төлөйтөн турун.

Же Жарганат кемге де калан төлөбөгөн болгон. Мындый солун куучынды угала, ол сүрекей кайкады.

— Слер кандый калан сурап туругар? — деп, ол темичиге айтты.

Темичи Жарганаттын аайлабазын көрүп, көстөрүн чала сыкыйтып, кизирт этти:

— «Жер үстиндеги бастыра тынар-тынду куштардан калан жуузын» — деп, Каан жакару берген. — «Мойногон кушты камчылазын» — деген. Жарганат төмөн көрүп, жүреги типилдей берди.

— Же, темичи, мен куш эмезим — деп айдып, ол кичинек болуп жуурыла береле, өлөн ортозына мантай берди. «Бу чын да, куш эмес, ан болтыр... Же бу, ан ла кушты таныштырбай жүргемде, мен база те

мичи бе?» — деп, темичи бойында сананды. Адына минеле, кайа да көрбөй жүре берди. Жарганат сүүнгенине төгөштин бажына чыгара мантап, темичинин кийининен кыйгырды:

— Алдын ары болуп, аркан бери болуп жүр, ойто айланып келбе!

Же удаган жокто Жарганатка андардын темичизи једип келди:

— Бистин Кара-Кула каанга сен качан калан төлөөрин?

— Мен Кара-Кула каанды билбезим, оноң неме албагам, төлүгө түшпегем — деп, Жарганат темичи јаар сүмелү көрди.

Темичи мындый куучынды угала, аайы-бажы жок чыдырап чыкты:

— Сеге мен тескерлешти көргүзөrim! Аамай болуп шылтактанба.

Каланды андар бастыразы төлөп јат, төлөбөй барар јерин жок.

Жарганат темичиге каткырды:

— Темичи, мен ан эмезим, учуп жүрөp куш инем.

— Сен мениле ченежип, сырт тереңди сыйрыттын — деп, темичи казырланып, камчызыла Жарганатты согорго талайды.

Төгөштин бажында отурган Жарганат темичини электеп, талганча каткырала, сан өрө учуп чыкты. «Бу жүрөrimде ан учканын качан да көрбөгөm» — деп, темичи кайкап, туруп калды.

АЛТАЙ АЙЛЫК

Озогыдан бери алтай калык күндерди, айларды ла жылдарды бүгүнгизинен башка эдип тоологон.

Бир жыл 12 айдан туруп јат.

Бир ай дегени — ол тегериде Ай јангырала, ойт эскиргенче өткөн өй.

Айдын јангызы. Бу күндерде (айдын башталганында) Ай чичке, эки учы (мүүзи) сол јаны јаар көрүп турган болор. Ай јангы ла јангырза, — бир јангызы тушта — кижиге көрүнбес. Оны јүк ле ийт ле уй көрөр аргалу деп, јаар јаштулар айдыжат.

Кижинин көзине — Ай 3 јангыда көрүлер. Онон 5 күн өткөн согында, — 8 јангызы тушта — Айдын чике тал-ортозы көрүнөр. Онын бу туштына учурлалган кеп сөс тө бар:

«Сегисте ай јараш,
Семисте мал јараш».

Айдын ак толууны. Байагы 8 күнге база јети-сегиз күн кожулза, Ай теп-тегерик боло берер. Оны Ак толуун деп айдар. Бу туш Айдын 15 јангызы. Эртезинде түнде, Айдын 16 јангызында Ай кызыл толуун болор. Оны Айдын Кызыл толууны деп айдар.

Айдын эскизи. Ай 16 јангыдан ала ойт эскирип баштаар. Тоолош тескери барар: Айдын 15 эскизи, 14 эскизи, 13 эскизи ле онон ары. Бу тушта Айдын ОҢ ЈАНЫ јемтийип, «астап» турар. Сегис эскиге јетсе, Ай такып чике тал-ортозыла көрүлер.

Айдын аразы. Ай 3 эскиде чичкечек, эки «мүүзи» он јанында болор. Онын кийинде 2 түн карангуй болор, — Ай көрүнбес. Бу түндерди Айдын аразы деп айдыжатар. Је бис бүгүн билерис — бу калганчы эки түнде Ай Јердин көлөткөзине кирип, Күннен ыраап, көскө көрүнбей барат.

Мынайып, Ай бир жылда он эки катап солынып ойдун өткөнүн керелейт.

Јангы кирип јаткан ай — Чагаан. Кезик јурттардын улузы оны Јанар ай деп адап јат. Бу кыштын экинчи корон соок айы. Јердин үсти ак кар јадар, соок кел кижини «чагып» турар.

ШАГАЙАКТАР

(Алтай ойын)

Бу ойында 4—6 бала туружар аргалу. Ойнойтон шагайлардын тоозы канча ла кире болзо жарагадый. Ойноордон озо, јерге ширдек јайып јат. Ширдекке 3 шагай (кажык) саялар, олардын ортозы бой-бойынан эмеш ыраак болзын. Төртинчи шагай ойын баштаачынын колында болор. Ол колындагы шагайды өрөчачып, ширдектеги 3 шагайды тоолой колына терип, бу ла өйдө түжүп клееткен төртинчи шагайды кейде тудуп алар керек.

Саг өрө ташталган шагай түшкелекте үч шагайды јууп болбозо, эмезе, јууп алала, түрген ле төртинчи шагайды тудуп болбозо, ого не де келишпес.

Ол эмезе, ширдектеги 3 шагайды колына терип, ол ло тарыйын өрө ташталган төртинчи шагайды јерге түжүрбей кейде ле тудуп алгажын, байагы 3 шагайды ойноп (алып) алар.

Ойын ойто ло јангыдан башталар. Мынайда такып-такып ойноор. Кем көп шагайлар (кажыктар) ойноп алза, ол јенүчи болор.

Сабадардын кыжыны

Беш карындаш — беш сабар,
Беш чололу кеби бар.
Бежүлези мак алар,
Бектен бекем теми бар.

Башпарак — ол баш сабар,
Бажын билип башкарат.

Бажы-Кырлу — ус сабар,
Бала алып отурар.

Орто-Мерген — омок уул,
Одын жарып, от салар.

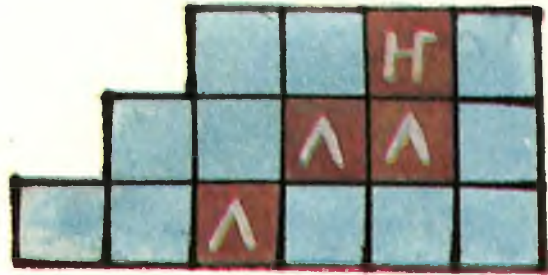
Куба-Чечен — кутус уул,
Курсак азып, аш салар.

Кичү ийни — Кичү-Бий
Кирт этиртип бөөрөк жиир.

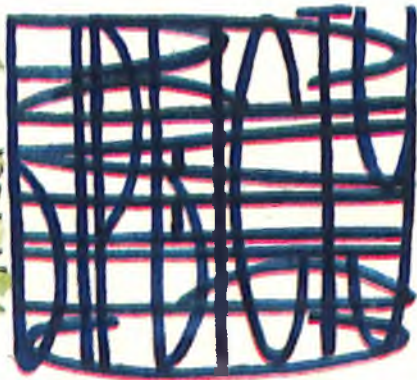
КОЙНОКТЫҢ БОЛУЖЫ

Жилбиркеек-соныркаак, сүмелү
Койнок, слерге, балдар, айылдап
келди. Учурлап айткан уткуулду,
бир канча жакылталу:

1. Куру клеткаларды толтыраар,
Менин уткуулымды кычыраар

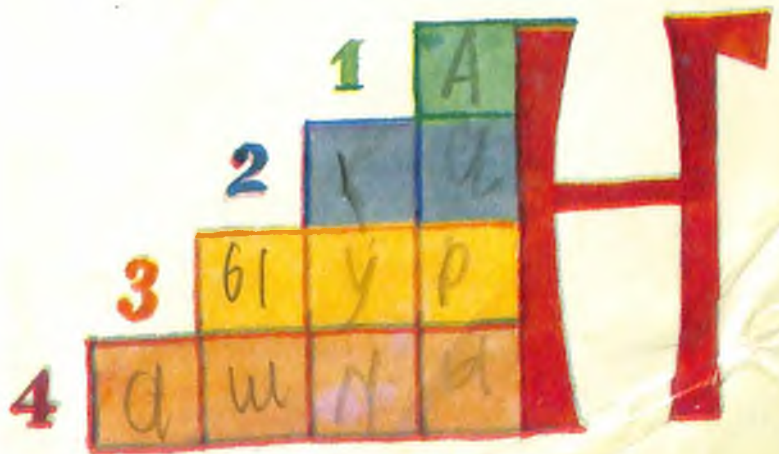

ЖАЖЫНГАН СӨСТӨР

2. Жараш өңгү учукты
Араайынан чечигер.
Жажынган анда сөстөргү
Чөрчөктөрдөн табарыгар.

ШЫҢЫРАГАН СӨСТӨР

1. Айры жараш мүүстү ...
2. Кырдын кырын кызарткан ...
3. Бүгүн күн айас, ...
4. Жажыл торко өлөңгү ...

35 акча
Балдардын Фондына — 10 акча.

СОЛОҢЫ 1 №

«Солонгыны» ыңдў журуктарла журукчы
Чукуев В. П., кееркеткен.

«Солонгынын» редакциязынын кўреези:
Тепуков К. Э. (баш редактор), Ередеев А. Я.,
Каинчин Ж. Б., Кергилова Е. Н., Лыко-
ва Р. А., Тезегеш О. И., Тюхтенева С. П.,
Угаров Б. У., Шатина Р. А. (редактор),
Яйтынов Т. Т.

Солонгынын адреси: 659700 Горно-Алтайск город,
Горно-Алтайск ором, 36, Алтайдын бичик чыгару-
зынын Туулу Алтайдагы болуги.
Телефондоры: 52-94, 52-97.

Художественный редактор Ортонолова Е. И.
Технический редактор Манышева Е. К.

Сдано в набор 27.08.90. Подписано к печати
17.12.90. Формат 60×84¹/₈. Бумага офсетная. Гар-
нитура балтика. Печать офсетная. Усл. п. л. 1,86.
Уч.-изд. л. 2,83. Тираж 10 000 экз. Заказ 3712.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжно-
го издательства. 659700 г. Горно-Алтайск, ул. Гор-
но-Алтайская, 36. Горно-Алтайская типография,
пр. Коммунистический, 35.

1049